

1 Wittewierum, zicht over het kerkhof vanuit het noordoosten

Onder krijsende roeken langs vervallen stenen

Dwalen over het kerkhof van Wittewierum

(7)

GRONINGEN MAG ZICH VERHEUGEN IN EEN RIJKE KERKHOF-CULTUUR. OP VEEL HOVEN ZIJN DE OUDE GRAFSTENEN GOED ONDERHOUDEN EN DE OPSCHRIFTEN DUIDELIJK LEESBAAR. OP EEN AANTAL GEBEURT DAT NIET EN LAAT MEN DE NATUUR ZIJN GANG GAAN. DIT VERVAL HEEFT EEN EIGEN CHARME. MOSLAGEN, ONKRUID EN KAPOTTE SCHEVE STENEN ROEPEN EEN BEELD VAN VERGANKELIJKHEID OP. EEN MOOI VOORBEELD IS HET KERKHOF IN WITTEWIERUM WAAR DE HESE ROEP VAN ROEKEN DE GEHEIMZINNIGE SFEER VERSTERKT.

Groot kerkhof met veel stenen

In Wittewierum is de kerk niet omgeven door het kerkhof, zoals meestal het geval is, maar bevindt het hof zich geheel

ten noorden van de kerk. De oorzaak hiervan is dat vroeger ten zuiden van de kerk het klooster stond. Opvallend is de forse omvang. De begraafplaats diende namelijk niet alleen voor de inwoners van Wittewierum, maar ook voor die van Ten Post. Sinds 1992 is het eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken.

Op het hof bleven tamelijk veel oude grafstenen bewaard. Dat betreft nu 61 liggende stenen en 41 staande. Dit aantal had groter kunnen zijn, maar in de jaren zeventig heeft een boer uit de omgeving een aantal kapot geslagen om het puin te gebruiken voor verharding van zijn erf. In 1998 werden de stenen geïnventariseerd door de kerkhofcommissie van de Stichting Oude Groninger Kerken die een complete lijst van namen opstelde.¹ Hieruit blijkt dat de oudste steen die is voor Egge Jan Groeneveld uit 1669. De meeste stenen dateren uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. De laatste begraafing vond plaats in 1919.

1 De lijst is aanwezig op het bureau van de Stichting Oude Groninger Kerken.

SOGK

* 006939 *

2 Boom binnen een hekwerk ('ledikant')

8)

Bemoste stenen

In 1997 werd het kerkhof opgeknapt als eerste project in het kader van de actie 'Kerken in het groen'. De renovatie van het hof in Wittewierum was mogelijk door een bijdrage groot tienduizend gulden van *Zonta Nederland*.² Na deze opknopbeurt waren alle stenen schoon, maar nu, twaalf jaar later, zijn de verschillende weer geheel of ten dele bemost. Het is de vraag of dat jammer is. Kraakheldere goed leesbare stenen zijn duidelijk, maar soms ook wel eens wat steriel. Hier mag de natuur zijn gang gaan. Wie een bepaald opschrift wil lezen, moet eerst zelf het mos verwijderen. Peter Breukink, directeur van de Stichting Oude Groninger Kerken: 'We zijn erg terughoudend met het vernieuwen van zaken. Bij een goede restauratie lijkt het net of er niets is gebeurd. De kwaliteit van de plek moet voorop staan. We lijmen stenen, stabiliseren sommige graven en verhelpen verzakkingen. Ons oefenproject was Wittewierum'.³

Op een aantal stenen, vooral de liggende, vinden we de bekende symbolen van de dood, zoals een zeis, een omgekeerde fakkel, een slang die zichzelf in de staart bijt, en vlinders.⁴ Opmerkelijk is dat op enkele stenen de symbolen aan koorden hangen. Zo is op twee stenen een olielamp afgebeeld, hangend aan twee koorden. Aan de rand van de lamp hangt een slang die de laatste olie opslurpt en zo helpt het levenslicht te doven.

Gifmoord

Vaak is er op een kerkhof een bijzonder verhaal verbonden aan een grafsteen.⁵ Hier betreft dat de stenen voor Wicher Jacob Huisman (1838-1906) en zijn vrouw Grietje Jans Alkema (1842-1906). Op 13 december 1906 stond in Groningen Jantje van de V. terecht, dienstbode bij boer Huisman in Overschild. Zij werd ervan beschuldigd op 15 augustus van dat jaar arsenicum in de koffie, boter en krentjebrij te hebben gemengd. Verschillende mensen op de boerderij aten van de watergruwel: boer Wicher, zijn vrouw Grietje, zes van hun kinderen, knecht Alje van Bruggen, arbeider Jacob Kiel en de werkster vrouw Boerema. Allen werden ziek. Boer Wicher en boerin Grietje stierven, de andere overleefden.

Voor de rechtbank verklaarde Jantje dat ze tot haar daad gekomen was omdat vrouw Huisman altijd op- en aanmerkingen maakte. Volgens zeggen was de echte reden dat men Jantje verboden had een jongen op wie ze verliefd was, te volgen naar zijn nieuwe woonplaats. Uit wraak zou ze toen de Huismans vergiftigd hebben. Jantje kreeg 15 jaar cel.

Boomwortels als 'breekijzers'

Op een aantal plaatsen op dit kerkhof groeien bomen dichtbij of zelfs dwars door een grafsteen. Eens viel er een zaadje van een boom naast de steen of in een scheur ervan. Het

2 Bericht in *Groninger kerken* 14 (1997), p. 47.

3 IJ. Botke e.a. (red.), *Doodstil. Dood en begraven in Groningen*, Groningen 2007, p. 56.

4 Zie R. Steensma, 'Doodssymbolen op grafstenen', *Groninger Kerken* 23 (2006), pp. 9-12.

5 R. Wobbes, *Hier rust o wandelaar. Opmerkelijke grafinschriften in Groningerland*, Groningen 2004, p. 29.

zaadje liep uit, groeide op, er kwam een struik en ten slotte een boom. Op de meeste kerkhoven wordt deze 'opslag' verwijderd, maar niet in Wittewierum. Hier mogen de essen, meidoorns en andere bomen hun gang gaan. Dit heeft op verschillende plaatsen tot gevolg gehad dat de wortels een steen omhoog gedrukt hebben of zelfs hebben laten breken.

Op vijf plaatsen groeien de bomen binnen vierkante ijzeren hekwerken. Hier en daar is het hekwerk met de boom vergroeid, in de wandeling 'ledikanten' genoemd. Het lijkt alsof deze hekken later om de boom bij het graf gezet zijn, maar de volgorde was andersom. Er viel een zaadje binnen het hek en de boom groeide daar. Op dit kerkhof staan relatief veel van deze hekjes. Kennelijk was dit op een bepaald moment in de mode. Tegen drie ervan hangen marmeren bordjes met name van de dode. In andere ligt of staat een grafsteen.

Op het hof zijn enige bijzondere plantensoorten bewaard gebleven, zoals vogelmelk en speerdistel. De meeste planten zijn die welke weelderig groeien als ze van de mens de ruimte krijgen en niet als 'onkruid' verdelgd worden, bijvoorbeeld de brandnetel en het fluitenkruid.

'Botje bij botje'

'De hoogste vorm van wijsheid en filosofie is de contemplatie op de dood': aldus luidt de titel van het kunstwerk dat Jan Kuipers in 2004 maakte voor het kerkhof in Wittewierum.⁶ Het is een donkere bronzen sculptuur van 1,80 meter hoog. Geïnspireerd op de vorm van een mezenest gaat het bij nadere beschouwing om een 'botje bij botje' opgebouwde stapeling van menselijke beenderen. Het zijn afgietsels van beenderen die door professor Van Giffen in Aduard werden opgegraven en die nu worden bewaard in het archeologisch depot in Nuis. De spiraalvormige opbouw met de suggestie van werveling is door Kuipers bedoeld als een tweeledige beweging. Enerzijds de omhooggerichte beweging (hemelwaarts) van een vorm in wording, anderzijds de omlaaggerichte beweging (hellewaarts) van een vorm in ontbinding. Begin en einde, geboorte en dood zijn gesymboliseerd in één en hetzelfde beeld. De kwetsbare constructie van menselijke relictien kan volgens Kuipers ook geplaatst worden in de oude katholieke traditie van het vereren van gebeenten. Het geheel is een passend kunstwerk voor deze plaats.

Dr. Regnerus Steensma (Poelruit 24, 9285 LH Buitenpost, 0511-544141, r.steensma@kpnplanet.nl), maakt studie van oude kerken in het algemeen en in Noord-Nederland in het bijzonder.

Reint Wobbes is secretaris in het dagelijks bestuur van de Stichting Oude Groninger Kerken, voorzitter van de activiteitencommissie en lid van de kerkhovencommissie.

⁶ Op hoogte gedacht, Beeldende kunst op Groninger kerkhoven, Groningen 2004, p. 39.

3 Liggende stenen

4 Jan Kuipers, De hoogste vorm van wijsheid en filosofie is de contemplatie op de dood

